

16η Διδακτική Ενότητα Η πόλις

**Κείμενο αναφοράς: Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α 1.1·8,
1252a1-7· b27-32**

α. Θέμα:

Η πόλη. Η φύσει προέλευση και ο τελικός σκοπός της.

β. Δομικά στοιχεία:

1. Η κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συμβίωσης.
2. Κάθε κοινότητα έχει συγκροτηθεί για να επιτύχει κάποιο αγαθό.
3. Η πόλη είναι ανώτερη από όλες και περικλείει όλες τις άλλες κοινότητες.
4. Η πόλη, ακριβώς επειδή είναι ανώτερη, επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά.
5. Η δημιουργία της πόλης (οικογένεια > κώμη > πόλη-κράτος).
6. Τα χαρακτηριστικά της πόλης (τέλεια οντότητα > αυτάρκεια, ασφάλεια, ευδαιμονία).

γ. Ερμηνευτικά σχόλια:

• **Ἐπειδὴ ὁρῶμεν:** Το ρήμα «ὁρῶμεν», σε α' πληθυντικό πρόσωπο μάλιστα, παραπέμπει σε **κοινή εμπειρική παρατήρηση**, όπως ταιριάζει άλλωστε σε εμπειρικό φιλόσοφο. Η χρήση του ρήματος «ὁρῶμεν» υποδηλώνει ότι ο **Αριστοτέλης** στηρίζει τα λογικά του επιχειρήματα στην **παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και στην εμπειρία**. Το ίδιο είχε κάνει και στην 12η Ενότητα των *Ηθικών Νικομαχείων* με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς. Τα επιχειρήματα αυτά τα χρησιμοποιεί για την προώθηση της σκέψης του και για τη συναγωγή συμπερασμάτων. Συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του **θετικού επιστήμονα** με τη **θεωρητική φιλοσοφική σκέψη**. Φαίνεται, δηλαδή, ότι ήταν **εμπειρικός (θετικός)** και όχι **θεωρητικός φιλόσοφος**.

• **πᾶσαν πόλιν κοινωνίαν τινὰ οὔσαν:** Ο κοινός νους διαπιστώνει από την καθημερινή εμπειρία του ότι κάθε σύνολο οργανωμένο που διαθέτει αυτονομία, αυτάρκεια, ελευθερία και σύνταγμα (= πᾶσαν πόλιν) είναι οπωσδήποτε κάποια συγκεκριμένη μορφή συνύπαρξης (**1η Προκείμενη**).

• **καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν:** Επίσης διαπιστώνει ότι κάθε μορφή συμβιωτικής κοινότητας οφείλει την ύπαρξή της σε αυτό για χάρη του οποίου υπάρχει, καθώς, όπως βεβαιώνει στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο **Αριστοτέλης**, κάθε τέχνη και κάθε μεθοδική έρευνα, όπως και κάθε πράξη και κάθε έλλογη απόφαση, κατευθύνεται προς κάποιο αγαθό (**2η Προκείμενη**).

• **(τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες):** Με την παρενθετική αιτιολογική πρόταση ο **Αριστοτέλης** διευκρινίζει τη δεύτερη προκείμενη ότι κάθε πράξη του ανθρώπου είναι εξ ορισμού σκόπιμη. Επίσης, η διατύπωση της φράσης δείχνει ότι δεν πρέπει να δώσουμε στη λέξη «αγαθόν» στενά ηθικό περιεχόμενο, με την έννοια ότι σκοπός κάθε πράξης είναι το ένα, καθολικό και αιώνιο αγαθό. Όμως κάθε πράξη αποβλέπει σε κάποιο αγαθό, φαινομενικό ή πραγματικό, καθώς οποιαδήποτε πράξη γίνεται για κάποιο σκοπό /

αγαθό, που επιδιώκουμε να προέλθει από τη μεταβολή που προκαλεί η πράξη μας. Για παράδειγμα και οι κακοποιοί συνιστούν συμμορία με σκοπό κάποιο αγαθό γι' αυτούς, π.χ. τον προσωπικό τους πλουτισμό. Αυτό που κατηγορηματικά λέει ο **Αριστοτέλης** είναι ότι δεν υπάρχει κοινωνική συμβίωση χωρίς κοινή επιδίωξη.

- δηλόν (ἐστι) → Αρχή συμπεράσματος.

- ὥς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται: Γίνεται φανερό από τις προηγούμενες προκείμενες ότι κάθε επιμέρους ομαδοποίηση έχει ως **σκοπό κάποιο συγκεκριμένο για την ίδια αγαθό**, την πραγμάτωση δηλαδή εκείνης της επιδίωξης που κρίνει ως αγαθό γι' αυτή. Με αυτό το σκεπτικό τα **κοινωνικά υποσύνολα** οφείλουν την ύπαρξή τους και τη συνοχή τους στο «ειδικό αγαθό» που επιδιώκουν.

- μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων (στοχάζεται): Το δεύτερο μέρος του συμπεράσματος ότι στο πιο σπουδαίο αγαθό αποβλέπει η πιο σπουδαία συμβιωτική κοινότητα, συνάγεται, αφού ο **Αριστοτέλης** προσθέσει 3η προκείμενη στον συλλογισμό του «ή πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας».

- ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας: Με την 3η Προκείμενη διατυπώνεται μια αναλογία ανάμεσα στη σειρά ιεράρχησης των συμβιωτικών κοινωνιών και στην ιεραρχημένη σειρά «αγαθών» που αυτές επιδιώκουν, από όπου η κορυφαία μορφή συμβιωτικής κοινωνίας, η ανώτερη από όλες τις άλλες, επιδιώκει το κορυφαίο αγαθό, το ανώτερο από όλα τα άλλα. Η πόλη ὁμως δεν έχει απλώς «την ανώτερη θέση από όλες», αλλά εμπεριέχει και όλες τις άλλες μορφές συμβίωσης. Αυτό σημαίνει ότι η πόλη είναι η «πιο μεγάλη συμβιωτική κοινότητα από όλες», είναι ανώτερη σε ποιότητα και περιεκτικότερη σε έκταση και της αναλογεί και το κυριότατο αγαθό ως τελικός σκοπός της.

Στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο **Αριστοτέλης** κάνει λόγο για διάφορες κοινωνίες, που η καθεμιά τους έχει ένα επιμέρους συμφέρον. Αυτοί π.χ. που πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ή την κατάκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί έχουν στόχο την απόκτηση χρημάτων, και κάτι ανάλογο συμβαίνει σε όσους ανήκουν σε μια φυλή ή σε έναν δήμο. Αυτές τις κοινωνίες ο **Αριστοτέλης** τις θεωρεί μόρια της πολιτικής κοινωνίας και τις τοποθετεί σε υποδεέστερη από αυτήν θέση, αφού η πολιτική κοινωνία δεν στοχεύει στο ειδικό κατά περίπτωση συμφέρον, στο συμφέρον της στιγμής, αλλά σε αυτό που αφορά ἅπαντα τὸν βίον.

Ο ορισμός της έννοιας «πόλις»

α. Οριστέα έννοια: Πόλις ή πολιτική κοινωνία

Σ' αυτή την ενότητα ο **Αριστοτέλης** επιχειρεί να δώσει τον πρώτο ορισμό της έννοιας «πόλις» στα *Πολιτικά*. Η «πόλις», λοιπόν, είναι μια μορφή ανώτερης κοινωνικής συνύπαρξης («ή πασῶν κυριωτάτη»), που εμπεριέχει όλες τις άλλες («πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»), και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά («τοῦ κυριωτάτου πάντων»). Είναι δε «ή κοινωνία ή πολιτική».

Στον ορισμό αυτό μπορούμε να διακρίνουμε το προσεχές γένος (genus proximum) της έννοιας «πόλις» και την ειδοποιό διαφορά της (specifica differentia). Συγκεκριμένα, το **προσεχές της γένος**, δηλαδή η ευρύτερη κατηγορία στην οποία

εντάσσεται η έννοια, είναι ο όρος **«κοινωνία»** (**«κοινωνίαν τινὰ οὕσαν»**), ενώ η **ειδοποιός διαφορά** της, δηλαδή το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα που διαφοροποιεί την έννοια του γένους από τις ομοιές της έννοιες, ώστε να προκύψει η οριστέα, είναι το **αγαθό** στο οποίο αποβλέπει. Ειδικότερα, το αγαθό στο οποίο αποβλέπει, που είναι η **ευδαιμονία** των πολιτών, είναι το ανώτερο από όλα τα αγαθά των άλλων κοινωνιών και μ' αυτό η **«πόλις»** επιδιώκει το συμφέρον του συνόλου των πολιτών. Αντίθετα, οι άλλες μορφές κοινωνίας επιδιώκουν το επιμέρους αγαθό για το συμφέρον των μελών τους.

Ο **Αριστοτέλης** επισφραγίζει τον ορισμό της έννοιας **«πόλις»** με τον χαρακτηρισμό **πολιτική κοινωνία**, δηλαδή την οργανωμένη πολιτειακή κοινωνία η οποία έχει αυτάρκεια, αυτονομία, ελευθερία, θεσμούς και πολίτευμα. Αφορά, λοιπόν, η πόλη τη γνωστή για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο **πόλη-κράτος**, όπως επικράτησε να αποδίδεται σήμερα ο όρος.

Ο όρος «κοινωνία»

β. Έννοια προσεχούς γένους: κοινωνίαν τινα

Ο όρος **«κοινωνία»** προέρχεται από τη λέξη **«κοινωνός»** και είναι ομόρριζος με το ρήμα **«κοινωνῶ»** που στα αρχαία ελληνικά σημαίνει μοιράζομαι ή κάνω κάτι μαζί με άλλους. Έτσι, με τον όρο αυτό νοείται μια ομάδα ανθρώπων που συνυπάρχουν και συνεργάζονται αποβλέποντας -η καθεμιά ξεχωριστά- στην επίτευξη ενός κοινού για τα μέλη της **σκοπού**, ενός επιμέρους συμφέροντος (**«ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν»**). Αυτοί, για παράδειγμα, που πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ή την κατάκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί έχουν στόχο την απόκτηση χρημάτων, και κάτι ανάλογο συμβαίνει σε όσους ανήκουν σε μια φυλή ή σε ένα δήμο. Οι επιμέρους αυτές κοινωνίες αποτελούν, για τον **Αριστοτέλη**, μόρια της πολιτικής κοινωνίας, εμπεριέχονται δηλαδή σε αυτή (**«ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»**), και τις τοποθετεί σε υποδεέστερη από αυτή θέση, αφού η πολιτική κοινωνία δεν στοχεύει στο ειδικό κατά περίπτωση συμφέρον, στο συμφέρον της στιγμής, ή στο συμφέρον μιας ομάδας ανθρώπων, αλλά σ' ένα **ανώτερο αγαθό** (**«κυριωτάτου πάντων»**), δηλαδή στην **ευδαιμονία** του συνόλου των πολιτών, που αφορά **«ἅπαντα τὸν βίον»**. Ο **Αριστοτέλης** στα *Ηθικά Νικομάχεια* είχε χαρακτηρίσει το υπέρτατο αυτό αγαθό με την έκφραση **«τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν»**.

Το ανώτερο αγαθό στο οποίο στοχεύει η «πόλις»: η ευδαιμονία

γ. Η ειδοποιός διαφορά: καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας

Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στις άλλες μορφές συμβίωσης και στην πόλη είναι ποιοτική (κυριωτάτη), ποσοτική (περιέχουσα) και ανώτερου σκοπού, καθώς ο υπέρτατος σκοπός της πόλης υπερβαίνει τους επιμέρους σκοπούς των μορίων (= υποσυνόλων) της πολιτικής κοινωνίας. Με τη φράση **«κυριωτάτου πάντων»** ο **Αριστοτέλης** εννοεί το **υπέρτατο αγαθό** στο οποίο αποβλέπει η **«πόλις»**, δηλαδή την **ευδαιμονία** του συνόλου των πολιτών. Η ανωτερότητα αυτού του αγαθού αποδεικνύει και την ανωτερότητα της ίδιας της πόλης έναντι των άλλων κοινωνιών. Με άλλα λόγια, εφόσον η πόλη είναι η **«κυριωτάτη»** όλων των κοινωνιών, και το αγαθό στο οποίο στοχεύει είναι το **«κυριώτατον»** όλων των άλλων αγαθών.

Ήδη στην εισαγωγή των *Ηθικών Νικομαχείων* είδαμε τις ερμηνείες που έδωσαν στον όρο **«εὐδαιμονία»** διάφοροι φιλόσοφοι, όπως και την ερμηνεία του **Αριστοτέλη**. Αρχικά, λοιπόν, η λέξη **«εὐδαιμονία»** (< εὖ + δαίμων) σήμαινε

την εύνοια του θείου, κάτι που δίνεται δηλαδή στον άνθρωπο από τον θεό. Αργότερα, για το περιεχόμενο της ίδιας λέξης μίλησε ο **Ηράκλειτος** και ο **Δημόκριτος**. Σύμφωνα με αυτούς, η κατάκτηση της ευδαιμονίας εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο και τις ενέργειές του. Σύμφωνα με τον **Αριστοτέλη**, η ευδαιμονία δεν είναι κατάσταση, αλλά **διαρκής ενέργεια της ψυχής με τους κανόνες της τέλειαις αρετής**.

Μελετώντας, λοιπόν, όλες τις παραπάνω απόψεις παρατηρούμε ότι ο όρος «ευδαιμονία» αφορά τον **ηθικό βίο** του ανθρώπου. Για τον **Αριστοτέλη**, όμως, ο όρος αυτός έχει από τη μια ηθικό περιεχόμενο και αφορά τον άνθρωπο ως άτομο και από την άλλη είναι και ο **προορισμός της πόλης**, που αφορά τον άνθρωπο ως πολίτη. Ο άνθρωπος δηλαδή θα κατακτήσει με τις ηθικές ενέργειές του τόσο την ατομική ευδαιμονία όσο και την ευδαιμονία μέσα στο πλαίσιο της πόλης συνυπάρχοντας αρμονικά με τους άλλους πολίτες και ενεργώντας ως πολίτης. Υπό την έννοια αυτή, οι πράξεις του είναι πολιτικές πράξεις, καθώς ενεργεί ως μέλος της πολιτικής κοινωνίας, και έχουν πολιτικές συνέπειες, εφόσον οδηγούν στην ευδαιμονία του πολιτικού συνόλου. Η άποψη αυτή διατυπώνεται ξεκάθαρα από τον ίδιο τον **Αριστοτέλη** στο έβδομο βιβλίο των *Πολιτικών* του, όπου αναφέρει ότι **η ευδαιμονία του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά συναρτάται με την ευδαιμονία της πόλης**. Έτσι, επιβεβαιώνεται η άποψη ότι η **ηθική φιλοσοφία είναι μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας** (βλέπε Εισαγωγή *Πολιτικών*, σελίδα 164 σχολικού εγχειριδίου).

- **Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία:** Ο **Αριστοτέλης** παρουσίασε πιο πριν τα δύο πρώτα στάδια της κοινωνικής συμβίωσης («οἶκος» - «κώμη») για να καταλήξει εδώ στην πόλη-κράτος. Ο **Αριστοτέλης** χρησιμοποιώντας τον συγκριτικό βαθμό («πλειόνων»), δεν καθορίζει με ακρίβεια τον αριθμό των κωμών που απαιτούνται. Οποσδήποτε, **δεν θα πρέπει να είναι ούτε πολύ μικρός, ώστε να μην απειλείται η πόλη με αφανισμό εξαιτίας της έλλειψης πληθυσμού, αλλά ούτε και πολύ μεγάλος, ώστε να μπορεί αυτή να ανταποκριθεί στις ανάγκες που οφείλει να ικανοποιήσει**. Δηλαδή, **ο αριθμός των κωμών πρέπει να είναι τέτοιος, ώστε να εξασφαλίζεται η αυτάρκεια της πόλης-κράτους**.

- **τέλειος πόλις:** Η λέξη **τέλος** δηλώνει ως γνωστόν τον **σκοπό**, δηλαδή τον προορισμό για τον οποίο είναι πλασμένο το καθετί. Επομένως, η χρήση του επιθέτου υποδηλώνει την **ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου** από την οικία στην κώμη και από την κώμη στον πόλη. Καθώς παρακολουθούμε τη μακρά εξελικτική πορεία της πόλης διαπιστώνουμε ότι αυτή αποτελεί χρονικά υστερογενές δημιούργημα· εντούτοις, **οντολογικά και αξιολογικά**, όπως θα τονίσει στην επόμενη ενότητα ο **Αριστοτέλης**, **η πόλη έχει προτεραιότητα έναντι όλων των άλλων**.

- **ἤδη πάσης ἔχονσα πέρας τῆς αὐταρκείας ὥς ἔπος εἰπεῖν:** Η λέξη «**αυτάρκεια**» παράγεται από το επίθετο «**αὐτάρκης**», το οποίο είναι σύνθετο από την αντωνυμία «**αὐτὸς**» και το ρήμα «**ἄρκεω** -ω». Η ετυμολογία της, λοιπόν, δηλώνει **αυτὸν που αρκείται σε ὅσα έχει ο ἴδιος**, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία.

Στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο **Αριστοτέλης** είπε ότι χρησιμοποιούμε αυτή τη λέξη όταν θέλουμε να δηλώσουμε πως κάτι είναι και μοναχό του τέλειο αγαθό, ότι και μόνο του κάνει τη ζωή άξια να τη ζήσει κανείς, έχοντας το αίσθημα ότι δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο.

Στην ενότητα αυτή η λέξη «**αυτάρκεια**» αποδίδεται στην **πόλη**. Η **πόλη**, λοιπόν, χαρακτηρίζεται **τέλεια**, γιατί τίποτε άλλο δεν χρειάζεται πέρα από αυτή ο πολίτης, αφού **η πόλη είναι αυτάρκης**, μπορεί δηλαδή και μόνη της να του χαρίσει το πιο μεγάλο αγαθό, που είναι το «**εὖ ζῆν**», η ευδαιμονία, η καλή ζωή. Είναι η απαραίτητη προϋπόθεση, η αναγκαία συνθήκη για την ικανοποίηση των πνευματικών και ηθικών αναγκών του ανθρώπου και ως εκ τούτου για την ενάρετη ζωή των μελών της πόλης. Στην «**αυτάρκεια**» εντοπίζεται και η **αξιολογική, ποιοτική υπεροχή της πόλης** έναντι των άλλων κοινωνιών. Η αυτάρκεια, λοιπόν, της πόλης και η ευδαιμονία της είναι δύο έννοιες απόλυτα ταυτόσημες. **Μια πόλη, λοιπόν, είναι αυτάρκης:**

- ✖ Αν η γεωγραφική της θέση της εξασφαλίζει άφθονα τα υλικά αγαθά και τη βοήθ στην εμπορική της ανάπτυξη.

- ✖ Αν έχει τις απαραίτητες αμυντικές δυνατότητες.

- ✖ Αν διαθέτει σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής της δικαιοσύνης.

- ✖ Αν είναι ανεξάρτητη ή δεν χρειάζεται εξωτερική βοήθεια, για να καλύψει τις υλικές, ηθικές, πνευματικές και κοινωνικές της ανάγκες.

- **γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὗσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν:** Ενώ οι προηγούμενες κοινωνικές οντότητες (η **οικογένεια** έχει ως σκοπό την ικανοποίηση των καθημερινών βιοτικών αναγκών του ανθρώπου και τη διαιώνιση του είδους, η **κώμη** έχει ως σκοπό την προστασία από κινδύνους ή επιθέσεις, αλλά και υψηλότερες, πνευματικότερες ανάγκες του, όπως για παράδειγμα την ανάγκη για λατρεία του θείου ή για απόδοση δικαιοσύνης) ικανοποιούσαν μόνο μερικές ανάγκες του ανθρώπου, **η «πόλη» σχηματίζεται για τη διασφάλιση του στοιχειώδους βίου, αλλά υπάρχει για χάρη της ευζωίας**. Αυτή είναι και η **ειδοποιός διαφορά** της «πόλης». Η «πόλη» γεννήθηκε, όπως η κώμη, για τη διασφάλιση της ζωής. Ικανοποιεί, όμως, και μια άλλη επιθυμία, την επιθυμία για την καλή ζωή, το «**εὖ ζῆν**». Το «**εὖ ζῆν**» **περιλαμβάνει κατά τον Αριστοτέλη δύο πράγματα: ηθική και πνευματική δραστηριότητα**.

1. Η «πόλη» προσφέρει καταλλήλο έδαφος από τις άλλες μορφές κοινωνίας για την **ανάπτυξη ηθικής δραστηριότητας**, ένα πλουσιότερο πλέγμα ανθρωπίνων σχέσεων και καταστάσεων όπου μπορεί κανείς να ασκήσει τις αρετές του.

2. Η «πόλη» παρέχει **μεγαλύτερες δυνατότητες για πνευματική δραστηριότητα**, γιατί επιτρέπει πληρέστερο καταμερισμό της διανοητικής εργασίας, και υπάρχει μεγαλύτερη αλληλεπίδραση.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ως απαραίτητες προϋποθέσεις της καλής κοινωνικής ζωής ο **Αριστοτέλης** στα *Πολιτικά* του απαριθμεί τις εξής: **α.** επάρκεια τροφής, **β.** ποικιλία τεχνών και τεχνιτών, **γ.** επαρκή οπλισμό, **δ.** οικονομική ευπορία, **ε.** θρησκευτικούς θεσμούς, **στ.** θεσμούς δικαιοσύνης. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό της πόλης θεωρείται από τον **Αριστοτέλη** και το πιο σημαντικό.

- **Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἶπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι. Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἡ δὲ φύσις τέλος ἔστιν:** Ο **Αριστοτέλης** συμπεραίνει ότι η **πόλη** ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν **εκ φύσεως**. Αφού οι πρώτες κοινωνικές οντότητες υπάρχουν φύσει και εφόσον η πόλη αποτελεί την ολοκλήρωση της εξελικτικής τους διαδικασίας, είναι δηλαδή το τέλος εκείνων, είναι και αυτή φυσικό δημιούργημα.

δ. Ορισμός της έννοιας «πόλις»:

Στην 16η Ενότητα ο **Αριστοτέλης** μας έδωσε τον **ορισμό της έννοιας «πόλις»** κάνοντας αναφορά στα **εξής γνωρίσματά της**:

✕ Κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συνύπαρξης («πᾶσαν πόλιν οὔσαν κοινωνίαν τινα»).

✕ Είναι ανώτερη από όλες τις κοινωνίες και εμπεριέχει όλες τις άλλες («ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ περιέχουσα πάσας τὰς ἄλλας»).

✕ Επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά («μάλιστα τοῦ κυριωτάτου πάντων»).

✕ Η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια («κοινωνία τέλειος πόλις»).

✕ Πέτυχε την ύψιστη autάρκεια («πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας»).

✕ Συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως («γινόμενη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὔσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν»).

Έτσι, λοιπόν, ένας πιο **ολοκληρωμένος ορισμός** της θα περιελάμβανε τα ακόλουθα: Η πόλη είναι μια τέλεια μορφή κοινωνικής οντότητας, που υπάρχει εκ φύσεως και προήλθε από τη συνένωση άλλων κοινωνικών οντοτήτων, τις οποίες εμπεριέχει. Είναι ανώτερη από όλες τις άλλες, γιατί είναι το τέλος τους, η εξέλιξη, η ολοκλήρωσή τους. Αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά, αφού συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή των ανθρώπων, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή τους πετυχαίνοντας την ύψιστη autάρκεια, που είναι κάτι το άριστο.

ε. Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη που αποδεικνύει ότι η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά:

Σε αντίθεση με τα *Ηθικά Νικομάχεια*, όπου ο **Αριστοτέλης** χρησιμοποιούσε γενικά επαγωγικούς συλλογισμούς, παρατηρούμε ότι σ' αυτή την ενότητα κάνει χρήση **παραγωγικών συλλογισμών**. Ξεκινάει, δηλαδή, με μια γενική πρόταση κι έπειτα προχωρεί στην εξέταση των επιμέρους περιπτώσεων. Έτσι, με την έκφραση «πᾶσαν πόλιν» ξεκινά από τα γενικά και θέτει σε οντολογική προτεραιότητα το σύνολο, δηλαδή την πόλη, έναντι του ατόμου. Κατά βάθος πίστευε ότι είναι «κατὰ φύσιν» να αναφερόμαστε πρώτα στα κοινά, στα γενικά θέματα, και ύστερα να περνούμε στα ειδικά, στα επιμέρους ζητήματα («τὰ περὶ ἕκαστον ἴδια»).

Επιπλέον, η χρήση του ρήματος «ὀρῶμεν» υποδηλώνει ότι ο φιλόσοφος στηρίζει τα λογικά του επιχειρήματα στην παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και στην εμπειρία. Το ίδιο είχε κάνει και στην 12η Ενότητα των *Ηθικών Νικομαχείων* με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς. Τα επιχειρήματα αυτά τα χρησιμοποιεί για την προώθηση της σκέψης του και για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του **θετικού επιστήμονα** με τη **θεωρητική φιλοσοφική σκέψη**. Αποδεικνύεται, δηλαδή, ότι ήταν **εμπειρικός (θετικός)** και όχι θεωρητικός φιλόσοφος.

Ας δούμε όμως αναλυτικά την πορεία της σκέψης του:

α. Αρχικά, χρησιμοποιεί **παραγωγικό συλλογισμό**, για να αποδείξει ότι η «πόλις» είναι μια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης που αποβλέπει σε ένα αγαθό.

Ο συλλογισμός του έχει ως εξής:

1η Προκείμενη: κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό («πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν»).

2η Προκείμενη: Η πόλη-κράτος είναι μια κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης («πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὔσαν»).

Συμπέρασμα: Όλες οι κοινωνίες αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό -και- η κυριότερη από όλες τις κοινωνίες αποβλέπει στο κυριότατο από όλα τα αγαθά («πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται» και «τοῦ κυριωτάτου πάντων»).

β. Το δεύτερο μέρος του συμπεράσματος ότι η πόλη-κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας που αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά συνάγεται από έναν **δεύτερο παραγωγικό συλλογισμό που υπονοείται.**

Ο συλλογισμός αυτός του έχει ως εξής:

1η Προκείμενη: Κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό («πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν»).

2η Προκείμενη: Η πόλη-κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, γιατί εμπεριέχει όλες τις άλλες μορφές κοινωνίας («ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»).

Συμπέρασμα: Η πόλη-κράτος αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά («τοῦ κυριωτάτου πάντων»).

στ. Η τελεολογική θεώρηση της έννοιας «πόλις»:

Στο κείμενο εντοπίζονται ορισμένες φράσεις που αποδεικνύουν ότι ο **Αριστοτέλης** εξετάζει τελεολογικά την έννοια «πόλις» καθώς και τις άλλες μορφές κοινωνικής συνύπαρξης. Εξετάζει δηλαδή τα παραπάνω σε σχέση με τον σκοπό για τον οποίο υπάρχουν και τον οποίο προσπαθούν να επιτύχουν. Σύμφωνα με την **τελεολογική αντίληψη του φιλόσοφου καθετί έχει δημιουργηθεί για να επιτελέσει έναν συγκεκριμένο σκοπό («τέλος»)** και να φτάσει στην τελείωση, την ολοκλήρωσή του. Έτσι και η πολιτική κοινωνία, όπως και κάθε κοινωνική ομάδα, συστάθηκε και υπάρχει για να επιτύχει έναν σκοπό. Ο σκοπός μάλιστα της πολιτικής κοινωνίας είναι ο ανώτερος, η ευδαιμονία όλων των πολιτών της. Συνδέει στο σημείο αυτό ο **Αριστοτέλης** τον άνθρωπο-πολίτη («πάντες») με την πόλη, δηλαδή την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού όλων των ανθρώπων με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης. Συγκεκριμένα, σ' αυτό το κείμενο το «**τελικό αίτιο**» υποδηλώνεται με τις εξής φράσεις:

- «πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν... καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν» και «πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται», δηλαδή όλες οι κοινωνίες έχουν συσταθεί για την επίτευξη ενός σκοπού, του αγαθού.

- «τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες», δηλαδή όλοι κάνουν τα πάντα για έναν σκοπό, το αγαθό.

- «μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἡ πασῶν κυριωτάτη», δηλαδή η «πόλις» που είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας στοχεύει στο ανώτερο αγαθό, δηλαδή την ευδαιμονία.

- «τέλειος πόλις», δηλαδή η «πόλις» είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια.

- «ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας», δηλαδή η «πόλις» πέτυχε την ύψιστη αὐτάρκεια.

- «γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὗσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν», δηλαδή η «πόλις» συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως

- «Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων», δηλαδή η «πόλις» είναι το τέλος, ο σκοπός και η απώτατη ολοκλήρωση των πρώτων μορφών κοινωνικής συμβίωσης.

- «ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστί», δηλαδή η φύση ενός πράγματος συμπίπτει με το τέλος, είναι η μορφή που έχει αυτό κατά τη στιγμή της ολοκλήρωσής του.

ζ. Απόψεις του Πρωταγόρα, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη για τη συγκρότηση της πόλης:

Η θέση του **Αριστοτέλη** για τη συγκρότηση της πόλης **διαφοροποιείται** από τις θέσεις του **Πρωταγόρα** και του **Πλάτωνα**.

- Πιο συγκεκριμένα, άποψη του **Πρωταγόρα**, στον ομώνυμο διάλογο που διδαχτήκαμε, είναι ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν «νόμω», από την ανάγκη δηλαδή των ανθρώπων να προστατευτούν από τα άγρια θηρία και να επιβιώσουν.
- Ο **Πλάτωνας** υποστήριζε ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν, επειδή οι άνθρωποι δεν είχαν αυτάρκεια και ένιωθαν την ανάγκη να βοηθούν ο ένας τον άλλον.
- Ο **Αριστοτέλης**, από την άλλη, θεωρούσε ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν από την έμφυτη τάση των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους σε κοινωνίες οργανωμένες με πολίτευμα, θεσμούς και νόμους (ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῷον πολιτικόν»).

Παράλληλα κείμενα

Παράλληλο κείμενο 1: Ηρόδοτος, *Ίστορίαι*, Α 32.4-9

Στο πλαίσιο της επιχειρηματολογίας του ο **Σόλων** κάνει έναν αναλογικό συλλογισμό (πρβ. «Γιατί όλα αυτά που είπαμε... αξίζει να φέρνει τον τίτλο αυτόν») υποστηρίζοντας πως, όπως καμιά πόλη και καμιά χώρα δεν μπορεί να είναι απόλυτα αυτάρκης, δηλαδή δεν μπορεί να καλύπτει επαρκώς με δικές της δυνάμεις τις ανάγκες της, αλλά είναι ανάγκη να αναπτύσσει εμπορικές και οικονομικές σχέσεις με άλλες πόλεις και χώρες προκειμένου να προμηθεύεται, να εισάγει όλα τα αγαθά που της χρειάζονται, **έτσι και ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι αυτάρκης, είναι αδύνατο να έχει όλα τα αγαθά**. Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όποιος έχει τα περισσότερα αγαθά και επιπλέον έχει ένα καλό τέλος στη ζωή του, αυτός αξίζει να χαρακτηριστεί **ὄλβιος, ευτυχισμένος**.

Ο **Σόλων** αρχικά διατυπώνει ότι η απόλυτη αυτάρκεια είναι ανέφικτη. Παράλληλα, όμως, αποδέχεται ότι η ευτυχία -τόσο η συλλογική όσο και η ατομική- είναι συνάρτηση σχετικής αυτάρκειας, με την έννοια ότι εξαρτάται από την απόκτηση και την κατοχή των περισσότερων δυνατών αγαθών και μάλιστα με διάρκεια και προοπτική χρόνου. Και ο **Αριστοτέλης** συνδέει την **αὐτάρκειαν** με την **εὐδαιμονίαν**, θεωρώντας ότι η πρώτη είναι βασική προϋπόθεση της δεύτερης. Γι' αυτό υποστηρίζει πως η **αυτάρκεια αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα της πόλεως και πρωταρχική επιδίωξή της**. Επιπλέον, ο **Ηρόδοτος** συσχετίζει την αυτάρκεια με την απόκτηση και κατοχή ποικίλων αγαθών -όχι μόνο οικονομικών- παρόμοια, ο **Αριστοτέλης** με τον όρο **αὐτάρκεια** δηλώνει την επάρκεια αγαθών -υλικών, ηθικών και πνευματικών- που είναι απαραίτητα για την απόκτηση και διατήρηση της συλλογικής ευτυχίας.

Παράλληλο κείμενο 2: Νεμέσιος Εμέσης, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, 1 9.8-22

Αρχικά διακρίνουμε **ομοιότητες σε σχέση με τις απόψεις του Πρωταγόρα**. Συγκεκριμένα, ο **Νεμέσιος** υποστηρίζει ότι οι **ποικίλες «ανάγκες» του ανθρώπου διαμορφώνονται από τη φύση του και συνδέονται με τις «ατέλειές» της**. Σ' αυτό το σημείο είναι φανερό η επίδραση της πρωταγόρειας σκέψης, η οποία αναπτύσσεται στον μύθο του ομώνυμου πλατωνικού διαλόγου, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος, καθώς από τη φύση του

ήταν γυμνός, ἀνυπόδητος, ἄστροτος και ἄοπλος, ανάπτυξε τεχνική και τεχνολογία στηριζόμενος στη λογική του ικανότητα, ώστε να υπερκεράσει τη φυσική του ατέλεια και αδυναμία και να επιβιώσει. Συνεχίζοντας ο **Νεμέσιος** αναφέρει ότι **η δημιουργία κοινωνίας, η συνύπαρξη των ανθρώπων και, κατ' επέκταση, η συγκρότηση πόλεων, είναι προϊόν ανάγκης**. Παρόμοια, ο **Πρωταγόρας** υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι συγκρότησαν πόλεις σε μεταγενέστερο στάδιο της πολιτισμικής τους εξέλιξης, προκειμένου να προστατευθούν από τα θηρία και να επιβιώσουν. Στη συνέχεια η δημιουργία πόλεων έδωσε αποφασιστική ώθηση στην περαιτέρω ανάπτυξη του ανθρώπινου πολιτισμού.

Ο **Νεμέσιος** υποστηρίζει ότι ο «άνθρωπος από τη φύση του ζει ομαδικά και είναι ζώο πολιτικό», μία φράση που παραπέμπει στον **Αριστοτέλη**. Ακόμη, ο χριστιανός επίσκοπος δανείζεται από τον **Αριστοτέλη** την έννοια της αυτάρκειας ως βασικού συντελεστή συλλογικής προόδου και ευδαιμονίας. Συγγένεια με την αριστοτελική σκέψη διακρίνουμε επίσης στην αντίληψη ότι **οι κοινωνίες των ανθρώπων εξελίσσονται κατόπιν επιλογών των ανθρώπων και ελεύθερης βούλησης**. Η αντίληψη αυτή σαφώς συνυπάρχει με μια τελεολογική θεώρηση των ανθρώπινων πραγμάτων.

Η σκέψη που αναπτύσσει ο **Νεμέσιος** έχει καθαρά τελεολογικό χαρακτήρα, καθώς **κάθε ιδιότητα του ανθρώπου υπηρετεί έναν σκοπό, έχει έναν προορισμό**. Επίσης, τελεολογικά ερμηνεύεται και η **συγκρότηση κοινωνιών και πόλεων**. Επιπλέον, είναι φανερό η αντίληψη ότι **το τέλος, ο σκοπός, νοείται ως τελείωσις, ως ολοκλήρωση**. Από την άλλη μεριά, η τελεολογία, η θεώρηση ότι τα πράγματα έχουν σκοπούς ή αιτίες και ερμηνεύονται από τον σκοπό ή τον σχεδιασμό τον οποίο υπηρετούν, αποτελεί βασικό «ερμηνευτικό κλειδί» της αριστοτελικής σκέψης.